

ka Miklóssyn tärkeä väite kansallisen ajattelun jatkumosta maailmasotien välisestä Unkarista monien unkarilaisten kommunistien mieliin olisi ehkä vaatinut syvällisempää analyysia.

Miklóssyn työn keskeisen lähdeaineiston muodostavat saataville tulleet USTP:n asiakirjat, joita hän on huolellisesti analysoinut. Muutoin runsaassa lähdemateriaalissa silmiinpistävää on haastatteluaineiston puuttuminen; tutkija on tehnyt vain yhden haastattelun keskitason toimijalle. Sinällään ei ole olemassa mitään sääntöä, millaisessa suhteessa erityyppisiä lähdeaineistoja tutkimuksessa pitäisi olla. Arvostelua aiheuttavatkin Miklóssyn tietoteoreettiset lähtökohdat. Niitä voi perustellusti tulkita niin, että hänen mukaansa on olemassa lähtökohtaisesti (siis *a priori*) luotettavaa tietoa (arkistoaineisto) ja toisaalta lähtökohtaisesti epäluotettavaa tietoa (muistelmat ja haastattelut). Tässä heijastuu vanhakantainen epistemologia, joka kuitenkin ehkä kummittelee vielä arki ajatteluna monen historian tutkijan mielessä. Samankaltaista ”vanhakantaisuutta” (ja toisaalta jälleen: sukulaisuutta realistisen koulun ajatteluun) voi tunnistaa Miklóssyn määritelmässä poliittisesta historiasta ja nationalismista. Ne kumpikin määrittyvät selvästi vain ylimmän tason poliittiseen päätöksentekoon. Vaikka tällaiset suppeat määritelmät mieltäisikin vain tutkimuksen pääasian esittämisen apuvälineiksi, ne ovat ongelmallisia. Varsinkin kun sekä poliittisuuden monet ulottuvuudet että nationalismit ovat tänä päivänä ehkä keskukselluimpia aiheita historian ja yhteiskunnan tutkimuksessa.

Katalin Miklóssyn väitöskirja on ennen muuta valaiseva empiirinen tutkimus kansandemokratioiden kansainvälisistä suhteista, joiden osin tulkinnanvarai-

set reunaehdot antoivat Neuvostoliiton kommunistinen puolue ja marxilais-leniniläinen diskurssi ja politiikka. Tutkimus osoittaa selvästi, että itäeurooppalainen poliittinen tila oli stalinismin kauden jälkeen elastisempi kuin mitä tähän asti on yleensä tulkittu. Kansandemokratioiden keskinäisissä suhteissa ja suhteissa Moskovaan oli liikkumavaraa, jota mieluusti käytettiin omien intressien ajamiseen. Kádárin Unkarin ja Ceausescun Romanian politiikat olivat hyvin erilaisia, ja kummassakin tapauksessa yhteistä ideologiaa ja retoriikkaa käytettiin taitavasti omien päämäärien oikeuttamiseksi. Miklóssyn esiin nostama tärkeä seikka on sekä Kádárin että Ceausescun politiikojen legitimitetin tarve oman kansan parissa. Kádárin politiikasta voi sanoa, että sitä tehtiin Moskovan ja oman kansan muodostamassa ristivedossa, ja ajoittain oli tehtävä valinta jomman kumman hyväksi. 1956 ei toistunut mutta Neuvostoliiton ja toisten kansandemokratioiden parista arvosteltiin ajoittain ankarasti markkinatalouden piirteitä omanutta talousmallia (*New Econo-*

mic Mechanism), joka itse asiassa oli Kádárin kauden Unkarin yhteiskuntasopimuksen ydin. Sen menestys varmisti harjoitetun politiikan legitimitetin, mutta kansalaisten maksama hintakin oli kova: poliittinen passiivisuus. Oman aseman varmistamiseen liittyi myös Romanian ja romanialaisten osoittaminen ”toiseksi” unkarialaisille. Tässä hyödynnettiin vanhoja ennakkoluuloja ja Trianonin traumaa sekä Transilvanian myyttiä, kuten Miklóssy osoittaa. Romanian ja Unkarin suhteita voi myös kansandemokratioiden aikana tarkastella edellisen kansalaisuutta ja jälkimmäisen kulttuuria korostavan kansakuntakäsitteen yhteentörmäyksenä. Nationalismin tunnistaminen jatkuvuutena internationalismia korostaneen ideologian kannattajien mielisä ja poliitikoissa on tärkeä löytö, ja siksi onkin sääli, että Miklóssyn panos nationalismin teoreettiseen keskusteluun jää tässä tutkimuksessa vaatimattomaksi. Eväitä asian pohtimiseen tulevaisuudessa ei kuitenkaan puutu.

Vesa Saarikoski

Taloutta ruohonjuuritasolta

Ruth Mandel & Caroline Humphrey (ed.): *Markets and Moralities: Ethnographies of Postsocialism*. Oxford: Berg, 2002.

Mitä markkinatalouden esiinmarssi entisiin sosialistisiin maihin merkitsee käytännössä – onko se shokkiterapiaa, IMF:n ja Maailmanpankin lainanantoa vai osallisuutta globaaliin markkinatalouteen? Kaikkea tätä tietysti, mutta kuten *Markets and Moralities* -kirjan toimittajat Ruth Mandel ja Caroline Humphrey esipuheessaan muistuttavat, ns.

tavallisten ihmisten elämässä markkinavoimat eivät välttämättä esiinny taloudellisena käsitteenä, vaan ihmiset kohtaavat ne mitä moninaisimmin tavoin. Ne voivat näkyä arkitodellisuudessa eri tavalla, esimerkiksi maatalouden yksityistämishohjelmana, länsimaisten savukkeiden mainoksena, köyhyyden ja eriarvoisuuden lisääntymisenä tai näkyvänä katuprostituutiona. Tätä moninaisuutta kirjan kirjoittajat lähtevät kartoittamaan mikrotasolta. Makrotason tarkastelun sijaan aihetta lähestytään antropologisesti, siis etnografian voi-

min. Kirjan artikkelit tarjoavat jokaiselle jotakin. Niiden teemat vaihtelevat yrittäjyyden uusista muodoista romanialaiseen puhtauskäsitukseen ja taloudellisen toiminnan moraalisuudesta maatalouden yksityistämisen ongelmiin.

Kaksi artikkelia liittyy ruokaan. Sigrid Rausingin artikkelissa ”Re-constructing the ’Normal’: Identity and the Consumption of Western Goods in Estonia” tutkitaan kulutusta virolaisella kollektiivitulalla. Kirjoittaja pyrkii selvittämään minkä vuoksi hänen informantinsa kuluttavat länsimaisia tuotteita virolaisten sijaan. He ostavat Ariel-pesujauhetta, vaikka virolaista pesujauhetta olisi saatavilla kuusi kertaa halvemmalla hinnalla, tai ruotsalaista margariinia, vaikka virolainen margariini on huomattavasti halvempaa ja tuoreempaa. Vastaus ei ole – kuten äkkipäätään voisi ajatella – että kyse on bourdieulaisittain distinktion tekemisestä, yksilön halusta erottautua muista länsituotteiden avulla. Itse asiassa uusrikkaiden erottautumispyrkimykset ja kerskakulutus koettiin haastatte- luissa usein tuomittavina. Sen sijaan selitykseksi Rausing sai toistuvasti sen, että länsimaiset tuotteet ovat ”normaaleja”, neuvostoajan ”epänormaalin” tuotteiden vastakohtia. Rausing tekeekin sen johtopäätöksen, että länsikulutuksen avulla informantit saattoivat painottaa normaaliutta kollektiivisella tai kansakunnan tasolla yksilötason sijaan ja korostaa näin sitä Viroa ja virolaisuutta, joka nyt vallitsisi ellei neuvostoajan miehitystä olisi lainkaan tapahtunut. ”Normaali” ei siis tässä viittaa lainkaan siihen, mikä normi on tai mikä on normaalia vaan siihen, mikä olisi ollut normaalia ilman miehitystä – jos siis Viron kehitys ylipäätään olisi ollut ”normaali”. Rausingin mukaan pohjoismainen

identiteetti ei virolaisille olekaan toinen, johon sulaudutaan tai liityttään, vaan ”osa heidän sisimmästään, jolta oli kielletty luonnollinen ilmaisu ja kehitys neuvostoaikana”.

Kirjan toisessa ruoka-aiheisessa artikkelissa ”Manufacturing the New Consumerism: Fast-Food Restaurants in Postsocialist Hungary” André P. Czeglédy kuvaa amerikkalaisen Alamo Chicken-pikaruokaketjun rantautumista Unkariin. Artikkelit havainnollistaa oivallisesti ensinnäkin sitä, että McDonaldsit ja Kentuckyfriedchickenit eivät merkitse samaa kahdessa eri ympäristössä, lännessä ja jälkisosialismissa. Jos lännessä hampurilaisravintolan status on alhainen sekä tuotteena että työpaikkana, Unkarissa on toisin: aterialla Alamo Chickenissä juhlistetaan syntymäpäivän kaltaista merkkipäivää, ja toisaalta työpaikka pikaruokaketjussa osana kapitalistista menestystarinaa pönkittää työntekijöiden omanarvontuntoa. Artikkelit osoittaa kiintoisasti myös sen, ettei ainoastaan kolonialismi ohjaile pikaruokakulttuurin leviämistä itään, vaan että tässä moniulotteisessa prosessissa kyse on implementaation lisäksi myös imitaatiosta ja mielikuvista. Näin esimerkiksi ensimmäiset pikaruokaravintolat miellettiin usein länsimaisen hienostuneisuuden tyssijoiniksi. Pikaruokakulttuurin leviämisen prosessiin vaikuttavat myös paikallisen sovellutuksen asteet ja lokalisaatio. Esimerkiksi osassa ketjun ravintoloista sallittiin pikaruokaortodoksian vastaisesti juomarajojen antaminen, työvoimaa rekrytoitiin sukulaisten tai ystävien kautta ja näin työpaikkaan liitettiin moraalinen ja sosiaalinen ulottuvuus. Toisaalta tilanteeseen vaikuttavat myös jännitteet oman ja vieraan tradition välillä. Suhteet ulkomaisen emoyhtiön ja unkarilaisen pääkonttorin välillä eivät aina ole

ongelmattomia. Myös sosialismin perintö, vastustus ja vastarinta tuovat prosessiin oman lisänsä. Esimerkiksi siivoaminen osana työnkuvaa närkästytti nuorempia työntekijöitä, sillä se miellettiin perinteisen mallin mukaisesti sekä erilliseksi että erityisen alhaiseksi työksi, joka oli sekä keittiö- että kassahenkilökunnan arvoa alentavaa.

Frances Pine pureutuu artikkelissaan ”Dealing with Money: Zlotys, Dollars and Other Currencies in the Polish Highlands” rahan merkitykseen esimerkiksi nään Puolan Góralin vuoristolaisesta. Teksti oli virkistävää luettavaa jo siksin, että se muistuttaa rahalla olleen merkitystä suhdetieverkoston lisäksi sosialismin oloissa – jopa paikallisella rahalla, kunhan sitä vain oli riittävästi. Pine luo vivahteikkaan kuvan rahan eri ulottuvuuksista, jossa esimerkiksi ansaitsemistavalla oli merkitystä. Virallisessa taloudessa ansaittuja zlotyjä lähes halveksuttiin, kun taas epävirallisessa taloudessa, esimerkiksi yrittäjyydellä, ansaittuja zlotyjä arvostettiin. Toisaalta valtion palkkatulo oli Pinen mukaan kuitenkin välttämätöntä ja säännöllistä, joskin määrällisesti vaatimatonta tuloa, ja epävirallisesti hankittu raha oli satunnaisempaa muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Ulkomaisella valuuttalakin oli hierarkiansa: yllättävää kyllä, myös esimerkiksi ruplalla oli vakiintunut asemansa epävirallisessa taloudessa. Ylitse muiden oli tietysti Yhdysvaltain dollari. Dollareita vuoristolaiset saivat mm. sukulaisiltaan Yhdysvalloista, harjoittamalla harmaata taloutta tai lähtemällä joksikin aikaa siirtotyöläisiksi Chicagoon – mikä oli yllättävää kyllä sosialismin oloissa mahdollista. Dollareita saattoi sekä näyttää että käyttää: niillä saattoi ostaa lähes mitä vain, antaa lahjaksi häissä tai tehdä vaikutuksen kirkossa pudottamalla

viiden tai peräti kymmenen dollarin setelin messukolehtiin. Jälkisosialistisessa Puolassa moni asia on tietenkin toisin. Riippuvuus ennen niin vihatusta valtiosta on nyt tullut tuskallisen selväksi säännöllisen tulon menettämisen myötä. Siirtotyöläisyyskin on muuttanut muotoaan. Nykyisin tehdään lyhytaikaisempaa keikkatyötä Eurooppaan Yhdysvaltojen sijaan. Länsirahaan yhdistetään vapahtajan roolin sijaan uhkakuvia, joissa Länsi tulee ja ostaa Puolan. Ulkomailla ansaittua länsivaluuttaa arvostetaan yhä, mutta Pinen mukaan on havaittavissa myös puheen tasolla ilmenevää oman valuutan suosimista länsivaluutan kustannuksella ja halua tukea uutta, tärkeäksi koettua Puolan valtiota.

Rosamund Shreevesin artikkelin ”Broadening the Concept of Privatization: Gender and Development in Rural Kazakhstan” lähtökohtana on yksityistetty maatalo, Kairat-nimisen informantin tila Kazakstanissa, jonka avulla Shreeves lähtee purkamaan yksityistämiseen liittyviä ongelmia. Uudistajien tavoitteena oli luoda yksityisrittäjyyteen perustuva, taloudellisesti tehokas ja markkinoille suuntautunut maatalo, ja aluksi Kairatin tila vaikutikin malliesimerkiltä. Kenttätöön myötä todellisuus osoittautui kuitenkin monimutkaisemmaksi. Kairat oli ehkä yksityisrittäjä, mutta ei yksin. Tilaan liittyi tavalla tai toisella sanka joukko läheisiä ja kaukaisia sukulaisia sekä ystäviä ja tuttavvia. Vaikka tila oli rekisteröity Kairatin nimiin, hänen kaksi veljeään ja yksi venäläinen ystävä olivat myös sen virallisia jäseniä osallistuen täysipainoisesti tuotantoon ja markkinointiin. Kaikkien miesten vaimojen osuus oli niin ikään merkittävä, vaikkei virallisesti tunnustettu. Kairatin entinen työtoveri toimitti tietoja läheisen kaupungin hintatasosta.

Kairatin kahta sisarta oli kiittämisen siitä, että tilalle oli ylipäättään saatu koneita, jyviä ja lannoitteita; ne olivat peräisin sisarten sovhoosista, josta sisaret yhä hankkivat kaikenlaista sekä organisoivat tilan tuotteiden myyntiä omien verkostojensa kautta. Se että Kairat oli ylipäättään saanut tilan virallisesti rekisteröityä oli osittain korkea-arvoisten sukulaisten ansiota; tästä taas oli kiittäminen hänen vanhempiaan, jotka panostivat paljon verkostonsa muodostamiseen ja ylläpitämiseen. Lisäksi ei ollut aina lainkaan selvää, suuntautui ko tuotanto markkinoille vai sittenkin ”omaan” – siis koko laajan sukuverkoston – kulutukseen. Selviytymisen näkökulma olikin merkittävä, ja tätä puolta korostivat erityisesti Kairatin sisaret, jotka näkivät tilan laajennetun sukuverkoston resurssina. Shreeves huomauttaakin, että sukulaisuus käsitteenä sisältää jännitteitä ja konfliktteja, jotka kuitenkin ajan myötä tulivat tarkkailijalle yhä selvemmiksi. Muutamaa vuotta myöhemmin Kairat päätti, että tilan ei ole enää mahdollista elättää säännöllisesti koko sukua. Tämä päätös loukkasi sisaria syvästi ja sai heidät tekemään tiliä omasta työpanoksestaan tilan hyväksi. Shreevesin tutkimus kuvaakin kiinnostavasti sitä, miten markkinat vaikuttavat suku-

laisuussuhteisiin ja muokkaavat niitä uudella tavalla. Tämä kysymys tulee jälkisosialismin oloissa yhä tärkeämmäksi eikä sitä ole vielä juurikaan tutkittu. Shreevesin muutoin kiinnostavan artikkelin puutteena on kuitenkin se, että sekä verkostojen merkitys ja sukupuoleen liittyvät käsitkset mielletään paikallisiksi, Keski-Aasialle tyypillisiksi ilmiöiksi, jolloin niiden yhteydet laajempaan jälkisosialistiseen kontekstiin jäävät huomiotta. Samoin oli sin toivonut enemmän viitteitä siihen laajan tutkimukseen, jota verkostoista ja sukupuolinarraatiiveista on ilmestynyt, esimerkiksi Alena Ledenevan, Markku Lonkilan tai Sarah Ashwinin tutkimuksiin.

Kuten kokoelmateoksiin usein, myös Mandelin ja Humphrey kirjaa mahtuu myös hie man epätasaisempia artikkeleja. Toisaalta kirjan ehdottomana ansiona on se, että siinä esittäytyy joukko entuudestaan tuntemattomampia nuoremman polven tutkijoita, joiden työt ovat kiehtovia ja ansaitsevat tulla laajemminkin tunnetuiksi. Kirja on kiinnostava paketti, jota voi lämpimästi suositella – vai sanoisinko markkinoida – kaikille markkinoista, arjen taloudesta ja mikrotutkimuksesta kiinnostuneille.

Anna-Maria Salmi

Autoritarismin taakka

Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944. Hrsg. von Erwin Oberländer, Rolf Ahmann, Hans Lemberg, Holm Sundhausen. **Schöningh: Paderborn a.o. 2001. 697 s.**

Keskinen Itä-Eurooppa ja Kaakkois-Eurooppa toimivat maailmansotien välisenä aikana dynaamisena koekenttänä poliittiselle

järjestelmälle, joka sijaitsi eräänlaisessa tyhjiössä, fasismin ja demokration välimaastossa. Kun fasismin italialaisten ja kansallissosialististen / saksalaisten muotojen tutkimus on viime vuosikymmeninä jatkuvasti edistynyt, maailmansotien väliset keskisen Itä-Euroopan ns. epäonnistuneet demokratiat (*failed democracies*) ovat jääneet vähemmälle huomiolle – niin teoreettisen kuin em-